

**Profesor Julian K. Janczak
jako dydaktyk statystyki i demografii historycznej**

Gdy wspominam J. Janczaka, myślę o Nim przede wszystkim jako o dobrym Koledze, Przyjacielu, Szefie (kierowniku Zakładu Nauk Pomocniczych Historii). W ciągu wieloletniej współpracy miałem okazję poznać także i to dość dokładnie Jego warsztat dydaktyczny, który nadal mimo gwałtownego rozwoju komputeryzacji, kształtuje formy i metody prowadzenia zajęć z przedmiotu *Elementy statystyki i demografii historycznej* na studiach historycznych w Uniwersytecie Łódzkim, a także i innych uczelniach. Jako student trzeciego roku historii poznałem dra J. Janczaka, swego wykładowcę, na początku października 1969 r. Później, na przestrzeni ponad trzydziestu lat miałem okazję wielokrotnie współpracować z Nim na gruncie dydaktyki uniwersyteckiej (i nie tylko). Pod Jego kierunkiem poznawałem specyfikę badań statystycznych i demograficznych prowadzonych w oparciu o źródła historyczne różnej proveniencji i wiarygodności.

Materiały jakimi dysponowałem, aby odtworzyć warsztat dydaktyczny J. Janczaka, poza własną pamięcią, która przecież jest zawodna - okazały się wcale obfite i różnorodne. Po pierwsze były to dostarczone mi przez Niego, pochodzące z różnych okresów programy zajęć dla poszczególnych rodzajów studiów (dzienne, wieczorowe, zaoczne tzw. łódzkie i zaoczne prowadzone w Piotrkowie Trybunalskim), wraz z literaturą przedmiotu, a niejednokrotnie też ze wskazówkami co do formy ich przeprowadzenia. Otrzymałem też od Profesora wykazy proponowanych studentom tematów referatów, ze wskazówkami dotyczącymi ewentualnych ich podziałów na kilka części, a także zestaw referatów, które zostały uznane za wyróżniające, opracowanych przez studentów w poprzednich latach. Na dyskietce, niedługo przed śmiercią, Profesor przekazał mi pliki z kilkoma wersjami swego życiorysu, w którym znalazły się informacje o prowadzonych przez Niego zajęciach dydaktycznych. Wówczas dopiero dowiedziałem się, że prowadził On też, w okresie wcześniejszym, ćwiczenia z historii Polski (*Historia Polski XVI-XVIII w.*). Od 1974 r. prowadził również seminarium magisterskie dla studentów Studium Zaocznego Historii. Ten nurt pracy Profesora ma charakter naukowy, pozwalam więc go sobie w tym miejscu pominąć.

Obszerne są moje notatki z zajęć. Nie musiałem ich długo poszukiwać, bowiem do chwili obecnej, obrosłe innymi materiałami i w znacznej części przepisane do plików komputerowych - są wykorzystywane. Posiadam notatki z wykładów J. Janczaka, których miałem okazję wysłuchać jako student trzeciego roku historii (od października 1969 r. do maja 1970 r. - dwa semestry, po

jednej godzinie tygodniowo) i zapisy z ćwiczeń z tego samego okresu (dwie godziny co dwa tygodnie) oraz z semestru zimowego roku akademickiego 1973/1974 (dwie godziny tygodniowo). Tak się bowiem złożyło, że po zaliczeniu kursowych zajęć z tego przedmiotu, już jako młody asystent, uczestniczyłem ponownie w ćwiczeniach, w roku akademickim 1973/1974, przygotowując się do samodzielnego ich prowadzenia. Pod nadzorem metodycznym dra J. Janczaka prowadziłem następnie, w latach 1976-1978 ćwiczenia dla studentów zaocznych historii w punkcie konsultacyjnym UŁ w Piotrkowie Trybunalskim.

W połowie lat 80. zacząłem systematycznie prowadzić ćwiczenia na studiach stacjonarnych, gdyż obowiązki prodiakańskie i promotorstwo licznych prac magisterskich nie pozwalały doc. drowi J. Janczakowi na prowadzenie wszystkich grup zajęciowych na rozrastającym się kierunku. Z tego okresu dysponuję własnymi konspektami, które konsultowałem z J. Janczakiem.

W latach 1999-2001, wobec pogarszającego się stanu zdrowia Profesora przejąłem, z pomocą mgra Arkadiusza Rzepkowskiego, prowadzenie zajęć na wszystkich typach studiów, w tym także wykład na studiach dziennych i zaocznych oraz konwersatorium na studiach podyplomowych.

J. Janczak od początku współpracy zapoznał mnie ze swym warsztatem metodycznym. Dostarczał zapisów bibliograficznych literatury z zakresu statystyki i demografii historycznej, zachęcał do własnych poszukiwań publikacji, które można będzie wykorzystać na zajęciach, tak jako materiał do rozwoju własnego warsztatu dydaktycznego, jak i literaturę do omawiania ze studentami. Życzliwie odniósł się do propozycji wprowadzenia do programu zagadnienia analizy statystycznej zawartości prasy i statystyki prasy. Ostatnim uzgodnionym z Nim programem był program 10 godzinnego konwersatorium dla studentów studiów podyplomowych.

Pozwalam sobie zaprezentować dwa ostatnie, opracowane przez Profesorem programy zajęć przedmiotu *Elementy statystyki i demografii historycznej*:

Elementy statystyki i demografii historycznej - program zajęć (II rok historii, studia wieczorowe, ćwiczenia 30 godzin)

- 1) Omówienie programu i podręczników oraz wydawnictw pomocniczych.
- 2) Zakres i zadania statystyki i demografii. Statystyka i demografia w warsztacie naukowym historyka.
- 3) Źródła dla badań statystyczno-historycznych.
- 4) Przydatność metod statystycznych w badaniach historycznych - opinie o metodach statystycznych na podstawie prac metodologicznych.
- 5) Przegląd metod badania struktury.
- 6) Przegląd metod badania dynamiki.
- 7) Prezentacja graficzna szeregów statystycznych.

- 8) Badania historyczno-demograficzne w Polsce i na świecie; znaczenie czynnika demograficznego w dziejach.
- 9) Źródła państwowe i kościelne dla badań historyczno-demograficznych w okresie od XIV do XX w.
- 10) Badanie rozwoju zaludnienia Polski od X do XX w. (2 spotkania)
 - A. Okres wczesnopiastowski i późnopiastowski.
 - B. XVI-XVIII w.
- 11) Badanie rozwoju zaludnienia ziem polskich i Polski w XIX i XX. (2 spotkania)
 - A. Ziemie polskie pod zaborami (Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Poznańskie i Galicja).
 - B. Ludność Polski w latach 1918- 2000.
- 12) Ruch naturalny na różnych etapach transformacji demograficznej (małżeństwa, urodzenia, zgony, rodzina, trwanie życia).
- 13) Wybitni statystycy i demografowie.
- 14) Analiza statystyczna prasy i jej zawartości.

Elementy statystyki i demografii historycznej - program zajęć (II rok, studia zaoczne, ćwiczenia, 10 godzin)¹

- 1) Źródła dla badań statystyczno-historycznych.
- 2) Przegląd metod badania struktury.
- 3) Przegląd metod badania dynamiki.
- 4) Źródła państwowe i kościelne do badań historyczno-demograficznych w okresie od XIV do XX w.
- 5) Badanie rozwoju zaludnienia ziem polskich od X do XX w.

Charakteryzując J. Janczaka formy i metody pracy dydaktycznej, należy zaznaczyć że nie był on charyzmatycznym mówcą. Stąd wykład jego był poprawny pod względem konstrukcji, usystematyzowany, prowadzony w dobrym tempie, pozbawiony ozdobników. W szerokim zakresie wykorzystywał na wykładzie tradycyjną tablicę i inne pomoce. Czasami podobnie a nieraz inaczej było na ćwiczeniach. Oprócz form dyskusyjnych, z wcześniej przygotowanymi zagajeniami, stosowane były typowe zajęcia z jednym lub dwoma re-

¹ Literatura podstawowa: Dyba M., Obersztyn A., *Elementy statystyki dla historyków*, Katowice 1978; Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976; Holzer J.Z., *Demografia*, Warszawa 1980; Kula W., *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1979; Romaniuk K., *Elementy ogólnej teorii statystyki*, Łódź 1962; Sobczyk M., *Statystyka*, Warszawa 1995; Syrek W., *Elementy demografii*, Katowice 1980; Zajac K., *Podstawy statystyki*, Kraków 1968.

feratami i dyskusją. Bywały zajęcia, na których każdy student zabierał głos, bo przygotował konkretne zagadnienie dla swych kolegów. Zaliczenie uzyskiwało się na podstawie: aktywności, frekwencji, przedstawionego do oceny referatu², prac pisemnych dokumentujących zdobycie umiejętności, takich jak np. sporządzanie wykresów statystycznych, budowanie tabel, obliczanie współczynników statystycznych i demograficznych.

J. Janczak był zwolennikiem szerokiego wykorzystywania w nauczaniu różnorodnych pomocy dydaktycznych. Początkowo, jak wynika z moich notatek z lat 1969-1970, były to jedynie plansze i mapy. Uboga baza dydaktyczna uczelni nie stwarzała zbyt wielu możliwości, ale często prowadzący zajęcia pojawiał się w sali ćwiczeniowej kilkanaście minut przed rozpoczęciem zajęć, po to, aby starannie, na pokratkowanej tablicy, wyrysować np. zestaw wykresów, z użyciem kilku kolorów kredy. Od początku lat 70. zaczął w szerokim zakresie wykorzystywać rzutnik pisma, przygotowując liczne foliogramy. Zachęcał też studentów, aby swe referaty "wyposażali" w duże, barwne wykresy i tabele, które poprzez rzutnik można prezentować na ekranie. Komputery i ich programy były dla niego nie tylko istotnymi narzędziami do pracy badawczej ale także dostrzegał ich ogromne walory dydaktyczne. Z chwilą powstania pracowni komputerowej, większość prowadzonych przez Niego zajęć odbywała się przy komputerach. Miał nadzieję, że niebawem prezentacje na wykładach i ćwiczeniach będzie prowadził przy użyciu rzutnika obrazów z komputera, zaś studenci będą w ten sposób pokazywać na ćwiczeniach wykresy, tabele i ilustracje do swych referatów.

Uznanie dla pracy dydaktycznej J. Janczaka wyraziło się nie tylko w licznych nagrodach. W połowie lat 80. został powołany do składu Zespołu Dydaktyczno-Naukowego przy Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Podzespół Historii), m.in. przewodniczył zespołowi do opracowania programu nauczania przedmiotu *Elementy statystyki i demografii historycznej*. W ogólnych zarysach program ten realizowany jest do dziś.

² Przykładowe tematy referatów proponowanych przez J. Janczaka studentom studiów stacjonarnych:

I. Statystyka historyczna: 1. Źródła statystyczne. 2. Myśl i praktyka statystyczna do połowy XIX w. 3. Etapy badania statystycznego i ich charakterystyka. 4. Wyodrębnianie zbiorowości statystycznej, grupowanie statystyczne, szeregi statystyczne. 5. Przeciętne (średnie) statystyczne. Mediana i dominanta. 6. Miary dyspersji i koncentracji. 7. Analiza statystyczna zawartości prasy. 8. Typy zmian zachodzących w czasie (szeregi chronologiczne) i ich prezentacja. 9. Budowa tabeli statystycznej. 10. Prezentacje nietabelaryczne danych statystycznych. 11. Najwybitniejsi statystycy (od połowy XIX w.)

II. Demografia historyczna: 1. Dzieje demografii historycznej. 2. Źródła do badań demograficznych. 3. Dzieje spisów ludności. 4. Zaludnienie Polski X - XVIII w. (metody badawcze, rezultaty i ich różnorodność). 5. Zaludnienie Polski w XIX i XX w. 6. Ludność Łodzi. 7. Piramida wieku. 8. Metody prezentacji danych demograficznych. 9. Współczynniki demograficzne.